

Jan Švejnar: opatrný Američan v Praze

Tomáš Němeček

Jan Švejnar »se zatím mýlil ve všem, co kdy řekl,« rozzlobil se před pěti lety Václav Klaus. Napadený odpověděl stejně osobně: »Václavu Klausovi se nikdy nepodařilo proniknout do světových vědeckých časopisů, a zařadit se tak do ranku kvalitních ekonomů. Z tohoto důvodu se možná snaží upoutat pozornost jiným způsobem. «

Tehdy to byl spor o českou transformaci, nyní se mají oba profesori utkat ve volbě českého prezidenta. Tedy pokud Jan Švejnar -jako několikrát předtím - po posouzení výnosů, nákladů a rizik nezůstane opět stranou.

Sbalil jsem lyže a jel

Jan Švejnar je v českých médiích mimořádně populární. Za posledních deset let byl citován v téměř dvou tisících textech - v naprosté většině pozitivně, jako ekonomický expert. Kupodivu v této záplavě jen jediný(!) do hloubky líčí jeho život. A z tohoto portrétu v MF Dnes v červenci 2003 pak vycházejí všichni ostatní.

Švejnarův otec pracoval jako ekonom pro OSN, takže rodiče žili několik let v Africe.

Počátkem normalizace patřili mezi poslední, kdo před Velikonocemi 1970 vycestovali z okupovaného Československa. »Sbalil jsem kufr, kytaru, lyže a nočním vlakem jsme odjeli do Ženevy. Sestře, jíž bylo třináct, jsem neřekl, že odjíždíme nejspíš už natrvalo,« vzpomíná ve zmíněném portrétu Švejnar. »Když přijel vlak na hranici, pohraničníci z něj vysazovali lidi, jimž byly zneplatněny pasy. Projeli jsme. O dva dny později figurovala na seznamech i naše jména. «

Proto také nemá maturitu, odjel pár dní před jejím složením. Ve Spojených státech s tím však neměl problém, dostal se na známou Cornell University. A pak už následuje výčet dobrých kontaktů, které Švejnar získal: na kolejním pokoji bydlel s Francisem Fukuyamou, dnes jedním z nejlepších politologických myslitelů světa. Mezi spolužáky patřil i Paul Wolfowitz, později jeden z autorů tažení do Iráku a donedávna i ředitel Světové banky. Mladý student z Československa si vybral jako své zaměření pracovní trh a ve studiu pokračoval na Princetonu.

Už tehdy pracoval Švejnar pro Světovou banku. Potkal tam svou dnešní manželku, americkou ekonomku Katherine Terrelou. Kvůli ní se pak i vrátil na Cornell, kde dokončovala studia. Znovu z citovaného portrétu: »Přišel jsem do kanceláře šéfa katedry a říkám mu, mám tady nabídku z Yale, která je o 500 dolarů vyšší, tak chci, abyste mi nabídl o 500 dolarů víc. On se na mě podíval a řekl: Ty tu nabídku stejně nevezmeš, protože je tady Kateřina. Věděl, že spolu chodíme. Tak jsem jí hned vynadal, proč všude po univerzitě vykládá, že spolu chodíme. Já pak mám kvůli tomu nižší plat.«

Klausův oponent

Vzhledem k pozdějšímu sporu s Václavem Klausem o transformaci je zajímavé, že idea »rozdání majetku občanům« se přisuzuje právě americkému profesorovi. »S tímhle scénářem přišel poprvé Jan Švejnar v prosinci 1989 v občasníku PlanEcon,« vzpomínal později očitý svědek z dob Občanského fóra, ekonom a novinář Karel Kříž.

Přesnější je však říci, že myšlenka tehdy visela ve vzduchu, ministr pro privatizaci Tomáš Ježek a Klausův poradce Dušan Tříška k ní došli nezávisle. Švejnarova »kuponovka« by byla jiná - bez kuponů. Všechny podniky by byly změněny na akciové, přičemž vláda by dočasně vykonávala vlastnická práva,

aby se předešlo rozkrádání. Asi 40 % akcií by se rovnoměrně rozpočítalo na všechny občany, zbytek by se později prodal novým, především zahraničním vlastníkům. Pro občany by tyto akcie spravovalo zhruba dvacet fondů s najatými manažery. »Občané by se jednoho rána probudili a zjistili by, že každý má na počítačově zřízeném kontě třeba 100 akcií každého fondu,« vysvětloval v březnu 1992 v týdeníku Respekt. »Má koncepce nenutila občany činit složitá ekonomická rozhodnutí. Naopak jim zajišťovala, že hodnota jejich akcií bude rovnoměrně odrážet stav celé československé ekonomiky. Pouze ti, kteří by měli chuť podnikat, by začali prodávat a kupovat.«

Je to dnes ještě důležité? Přinejmenším lze zpětně dohledat, že Švejnar na transformaci neměnil názor: od počátku varoval před možným tunelováním a slabou regulací. V roce 2002 to vyvrcholilo památnou polemikou s Václavem Klausem v týdeníku Euro, citovanou v úvodu tohoto článku. Klaus tehdy po dvou volebních prohrách ODS slyšel silící volání po rezignaci a bojoval o to, co po něm zůstane v historii. Švejnarovo zpochybňování transformace ho tehdy zasáhlo natolik, že zaútočil velmi osobně jak na profesora (»onen známý a některými našimi médii tak oblíbený vnější - protože své ruce si osobní angažovaností nešpinící - komentátor naší postkomunistické éry«), tak na jeho michiganský institut Williama Davidsona (»má v poloodborném světě mimořádně dobré kontakty«). Jindy zdvořilý Švejnar opáčil: »Mít vynikající zeměpisnou polohu, lepší výchozí podmínky než většina zemí v regionu, poměrně kooperativní centrální banku, a přesto jako jediný dostat ekonomiku do recese, to je nadmíru špatný výsledek. A Václav Klaus bude s tímto debaklem zapsán do dějin.«

Ježíšek je žádoucí hodnota

Ted' v listopadu 2007 se má neuvěřitelné stát skutkem: vždy opatrný profesor z Michiganu si možná přece jen umaže ruce politikou. Jen v ČSSD se škrábou na hlavě: Ano, je to v lecčems Klausův protichůdce; je to volič amerických demokratů. Ale jak řekl místopředseda strany Bohuslav Sobotka: »Problém je v tom, že nejsou známy Švejnarovy názory v jiných oblastech, než je ekonomika.«

To je přece jen přehnané. V letech 1997 - 1998 MF Dnes pozvala Švejnara mezi dvanáct osobností, které týden co týden kratičce odpovídaly na aktuální otázky - od důležitých až po obskurní. Takže víme, že profesor je pro trestání telefonujících řidičů, pro vyšší rychlost na dálnici, schvaluje státní podporu porodnosti (»Vyšší porodnost je pro malý národ s nízkou porodností společensky žádoucí. Trh tento výsledek sám nezajistí, a je tudíž potřeba použít nepřímé tržní podněty - například státní dotace na první tři děti -, aby se dosáhlo vyšší porodnosti.«), nesouhlasí s osídlováním Marsu (»Ne v blízké budoucnosti. Jedná se o nadmíru náročnou a nákladnou věc. Momentálně máme značné ekonomické problémy při osídlování této planety.«) a děti by podle něj měly věřit na Ježíška (»Je to pro ně významný zdroj radosti a uspokojení. Zároveň jim to vštěpuje společensky žádoucí hodnoty.«).

Odpovědi jsou příznačné. Zatímco jiní tehdejší »porotci« - spisovatel Vaculík nebo rabín Sidon - občas otázku vyřídí vtípem nebo smělou provokací, Jan Švejnar odpovídá úzkostlivě přesně a bez humoru. Rozhoduje se podle nákladů a výnosů. Ekonomický liberál překvapí jen jednou, když v anketě schvaluje povinná majetková přiznání (»V některých případech je třeba znát hodnotu určitého majetku. Ze společenského hlediska je například rozumné uvalit mírnou daň na reality a zároveň podstatně snížit daň z příjmu.«).

Švejnarovy názory na minulost jeho nynější volitele z KSČM nepotěší, je například proti promlčení komunistických zločinů (»Jsou to zločiny takového rázu, že je potřeba na ně brát speciální měřítko -podobně jako když spojenci po válce hodnotili nacistické zločiny.«). Mimochodem, v anketě také podpořil větší pravomoci prezidenta a přitakal na otázku, zda smí hlava státu vystupovat v džínách (»Dnes je to široce přijatelná norma oblékání. Je však též mnoho situací, kdy by takto prezidenti vystupovat neměli a také nevystupují.«).

Hledám cestu vzhůru

Jan Švejnar pracoval jako poradce především pro Václava Havla, ale i pro nejrůznější ministry od Karla Dyby po Bohuslava Sobotku. Vždy zdůrazňoval, že ho akademická kariéra baví víc než politická: »Chci si život užít. A zajímavá práce je jedním z velkých požitků.«

Ale kdykoli se objevila příležitost rychlého katapultování bez zdlouhavého stoupání kariérním žebříčkem, tam se objevil i profesor Švejnar. Měl být premiérem po Klausově pádu v roce 1997, tehdy však dal Václav Havel přednost Josefu Tošovskému (i proto, že Švejnar měl v té době pouze americké občanství). O rok později Švejnar vystupoval na schůzích marginálního Politického klubu, který si založil nezávislý poslanec Jozef Wagner. V roce 2001, když se po petici »Děkujeme odejděte« chystal vznik nové politické strany Cesta změny, Švejnar byl opět u toho. Pokaždé však - logicky - došel k závěru, že hlubší angažmá by nebylo efektivní.

I teď typicky švejnarovsky oznámil, že kandidaturu potvrdí po zmapování situace do konce týdne. Je možné, aby ČSSD a zvláště KSČM volili muže, který Čechy po americku vybízí k oceňování bohatství a úspěchu? Švejnar musí spoléhat na to, co napsal kdysi v úplně jiné souvislosti: »Sociální demokraté jsou v krizi schopni dělat kroky, které vůbec nebyly pilíři jejich programu.« Dnes to zní téměř prorocky.

Jan Švejnar (57)

Narodil se Praze. Spolu s rodinou emigroval v roce 1970, ještě před složením své maturity. V USA studoval na Cornellu a Princetonu. Většinu profesní kariéry pak strávil na Michiganské univerzitě. V roce 1991 založil spolu s Josefem Zieleniecem postgraduální ekonomický institut CERGE, společné pracoviště Karlovy univerzity a Národohospodářského ústavu. Jan Švejnar je ženatý, má dvě děti.

